

nous plaît, et se contente quelquefois de ne donner qu'une atteinte dans le plus vif d'un propos. Il les faut arracher de là et mettre en place marchande. Comme ce sien mot, que les habitants d'Asie servaient à un seul pour ne savoir prononcer une seule syllabe, qui est « Non », donna peut-être la matière et l'occasion à La Boétie de sa *Servitude Volontaire*. Cela même de lui voir trier une légère action en la vie d'un homme, ou un mot, qui semble ne porter pas: cela, c'est un discours. C'est dommage que les gens d'entendement aiment tant la brièveté; sans doute leur réputation en vaut mieux, mais nous en valons moins. Plutarque aime mieux que nous le vantions de son jugement que de son savoir; il aime mieux nous laisser désir de soi que satiété. Il savait qu'ès choses bonnes mêmes on peut trop dire, et que Alexandridas reprocha justement à celui qui tenait aux Éphores des bons propos, mais trop longs: « O étranger, tu dis ce qu'il faut, autrement qu'il ne faut ». Ceux qui ont le corps grêle le grossissent d'embourures; ceux qui ont la matière exilée l'enflent de paroles.

Il se tire une merveilleuse clarté, pour le jugement humain, de la fréquentation du monde. Nous sommes tous contraints et amoncelés en nous, et avons la vue raccourcie à la longueur de notre nez. On demandait à Socrates d'où il était. Il ne répondit pas: « D'Athènes », mais: « Du monde ». Lui, qui avait son imagination plus pleine et plus étendue, embrassait l'univers comme sa ville, jetait ses connaissances, sa société et ses affections à tout le genre humain; non pas comme nous, qui ne regardons que sous nous. Quand les vignes gèlent en mon village, mon prêtre en argumente l'ire de Dieu sur la race humaine, et juge que la pépie en tienne déjà les Cannibales. A voir nos guerres civiles, qui ne crie que cette machine se bouleverse et que le jour du Jugement nous prend au collet, sans s'aviser que plusieurs pires choses se sont vues et que les dix mille parts du monde ne laissent pas de galler le bon temps cependant? Moi, selon leur licence et impunité,

1. Βλ. τὸ δοκίμιον *Περὶ Φιλίας*.

2. Τὸν Πλούταρχο.

3. Μᾶς διδάσκει ὅτι καὶ ἓνας ὀλίκερος λόγος.

4. Οἱ συγγραφεῖς μὲ ἀξία.

5. Γιὰ τὸν οὐσιαστικὸ καὶ βραχὺ λόγο, ποὺ τὸν ἀγαποῦσε καὶ ποὺ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια γνωρίσματα καὶ τοῦ δικοῦ του ὕφους, μιλεῖ συχνότατα ὁ Montaigne.

μᾶς ἀρέσει, καὶ τοῦ φτάνει κάποτε νὰ πεῖ μιὰ μονάχα φρασούλα ζωηρὴ καὶ ζουμερὴ. Πρέπει νὰ τοὺς τραβήξουμε ἀπὸ κεῖ, καὶ νὰ τοὺς βάλουμε στὴ βιτρίνα. Ὅπως ὁ λόγος του ἐκεῖνος, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἀσίας ὑπηρετοῦσαν ἕναν μονάχα, γιὰτὶ δὲν ἤξεραν νὰ προφέρουν μιὰ μόνο συλλαβή, τὸ Οὐ, πὺν ἔδωσε ἴσως τὸ θέμα καὶ τὴν ἀφορμὴ στὸν Λὰ Μποεσὶ [νὰ γράψει] τὴ *Θεληματικὴ Σκλαβιά* του¹. Ἀκόμα καὶ τὸ νὰ τὸν βλέπουμε² νὰ διαλέγει μιὰν ἀσήμαντη πράξη στὴ ζωὴ ἑνὸς ἀνθρώπου, ἢ μιὰ λέξη πὺν δὲ φαίνεται νᾶχει τόσο βάρος, εἶναι ἕνας λόγος ὀλάκερος³. Εἶναι κρίμα πὺν οἱ ἔξυπνοὶ ἄνθρωποι⁴ ἀγαποῦν τόσο τὴ συντομία· βέβαια ἡ φήμη τους βγαίνει ὠφελημένη ἀπ' αὐτό, ἔμεῖς ὁμως ὠφελούμαστε λιγότερο. Ὁ Πλούταρχος προτιμᾷ νὰ τὸν ἐπαινοῦμε γιὰ τὴν κρίση του παρὰ γιὰ τὶς γνώσεις του· προτιμᾷ νὰ μᾶς ἀφήνει μισοχορτάτους ἀπὸ δαῦτον παρὰ νὰ μᾶς χορταίνει. ἤξερε ὅτι καὶ τὰ ὠραῖα ἀκόμα λόγια μπορεῖ νὰ εἶναι περυσᾶ, καὶ ὅτι δίκαια ὁ Ἀλεξανδρίδας εἶπε σ' ἐκεῖνον πὺν μιλοῦσε ὁμορφα στοὺς Ἐφόρους, πὺν τοὺς ἔλεγε ὁμως πάρα πολλά: «ὦ ξένε, τὰ λὲς αὐτὰ πὺν πρέπει [νὰ πεῖς] ὄχι ὅπως πρέπει [νὰ τὰ πεῖς].» Ἐκεῖνοι πὺν ἔχουν σῶμα ἀδύνατο τὸ χοντραίνουν μὲ παχιὰ ροῦχα· ἐκεῖνοι πὺν ἔχουν σκέψη ἀχαμνὴ τὴ φουσκώνουν μὲ λόγια⁵.

Ἀποχτᾶ κανεῖς ἕνα θαυμάσιο φῶς, γιὰ νὰ κρίνει τὸν ἄνθρωπο, συναναστρεφόμενος τοὺς ἀνθρώπους. Εἴμαστε ὅλοι στριμωγμένοι καὶ σωριασμένοι στοὺς ἑαυτοὺς μας, καὶ δὲ μπορούμε νὰ δοῦμε πιὸ πέρα ἀπὸ τὸ μάκρος τῆς μύτης μας. Ρωτοῦσαν τὸ Σωκράτη ἀπὸ ποῦ ἦτανε. Δὲν ἀποκρίθηκε: «Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα», ἀλλά: «Ἀπὸ τὸν κόσμον». Ἐκεῖνος, πὺν ὁ νοῦς του ἦτανε πιὸ γεμάτος καὶ πιὸ πλατύς, ἀγκάλιαζε τὸν κόσμον ὅπως τὴν πόλη του, ἔριχνε τὶς γνωριμιές του, τὶς συναναστροφές του καὶ τὶς ἀγάπες του σὲ ὅλο τὸ ἀνθρώπινο γένος· ὄχι σὰν ἔμας, πὺν δὲν κοιτάζουμε παρὰ μονάχα τὰ πόδια μας. Ὅταν τ' ἀμπέλια παγώνουν στὸ χωριό μου, ὁ παπᾶς μου συμπεραίνει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὀργισμένος μὲ ὀλάκερο τὸ ἀνθρώπινο γένος, καὶ σκέφτεται ὅτι ἡ κόρυζα ἔπεσε κιόλας σ' ὅλους τοὺς Καννίβαλους. Βλέποντας τοὺς ἐμφύλιους πολέμους μας, ποιὸς δὲ φωνάζει ὅτι ὁ κόσμος χάνεται καὶ ὅτι ἡ μέρα τῆς Δευτέρας Παρουσίας μᾶς ἔπιασε ἀπὸ τὸ γιακά, χωρὶς νὰ σκεφτεῖ ὅτι πολλὰ χειρότερα πράγματα εἰδώθηκαν, καὶ ὅτι οἱ δέκα χιλιάδες μεριές τοῦ κόσμου δὲν παύουν νὰ τὴν περνᾶνε ζωὴ καὶ κότα σ' αὐτὸ τὸ ἀναμεταξύ; Ἐγώ, βλέποντας τὴν ἀκολασία καὶ ἀσυνδοσία τους⁶,

6. Τῶν θεησκευτικῶν πολέμων.

admire de les voir si douces et molles. A qui il grêle sur la tête, tout l'hémisphère semble être en tempête et orage. Et disait le Savoyard que, si ce sot de Roi de France eût su bien conduire sa fortune, il était homme pour devenir maître d'hôtel de son Duc. Son imagination ne concevait autre plus élevée grandeur que celle de son maître. Nous sommes insensiblement tous en cette erreur: erreur de grande suite et préjudice. Mais qui se présente, comme dans un tableau, cette grande image de notre mère nature en son entière majesté; qui lit en son visage une si générale et constante variété; qui se remarque là dedans, et non soi, mais tout un royaume, comme un trait d'une pointe très délicate: celui-là seul estime les choses selon leur juste grandeur.

Ce grand monde, que les uns multiplient encore comme espèces sous un genre, c'est le miroir où il nous faut regarder pour nous connaître de bon biais. Somme, je veux que ce soit le livre de mon écolier. Tant d'humeurs, de sectes, de jugements, d'opinions, de lois et de coutumes nous apprennent à juger sainement des nôtres, et apprennent notre jugement à reconnaître son imperfection et sa naturelle faiblesse: qui n'est pas un léger apprentissage. Tant de remuements d'état et changements de fortune publique nous instruisent à ne faire pas grand miracle de la nôtre. Tant de noms, tant de victoires et conquêtes ensevelies sous l'oubliance, rendent ridicule l'espérance d'éterniser notre nom par la prise de dix argoulets et d'un poulailler qui n'est connu que de sa chute. L'orgueil et la fierté de tant de pompes étrangères, la majesté si enflée de tant de cours et de grandeurs, nous fermit et assure la vue à soutenir l'éclat des nôtres sans ciller les yeux. Tant de milliasses d'hommes enterrés avant nous nous encouragent à ne craindre d'aller trouver si bonne compagnie en l'autre monde. Ainsi du reste.

Notre vie, disait Pythagoras, retire à la grande et populeuse assemblée des jeux Olympiques. Les uns s'y exercent le corps pour en acquérir la gloire des jeux; d'autres y portent des marchandises

1. Έδω, ανάλαφρα κι ειρωνικά, δείχνει ο Montaigne όλο τó σχετικισμό του.

2. Ο Πασκάλ, κινημένος ίσως και από τούτη τή σκέψη, θα τήν αναπτύξει, καμιά όγδονταριά χρόνια αργότερα, στους στοχασμούς του για τήν 'Αθλιότητα του ανθρώπου.

3. Argoulets: Έφιπποι στρατιώτες όπλισμένοι με άρκεβούζια, στρατιώτες δεύτερης σειράς, τιποτένιοι άνθρωποι.

ξαφνίζομαι πού εἶναι τόσο ἀπαλοὶ καὶ μαλακοί. Ἐκεῖνος πού πέφτει χαλάζι στὸ κεφάλι του, νομίζει ὅτι ὅλο τὸ ἡμισφαίριο ἔχει φουρτούνα καὶ μπόρα. Κι ἔλεγε ὁ Σαβοϊανὸς ὅτι, ἂν αὐτὸς ὁ ἀνόητος ὁ Βασιλιὰς τῆς Γαλλίας ἤξερε νὰ κυβερνᾷ καλὰ τὴ ζωὴ του, θὰ μπορούσε νὰ γίνεῖ ὁ ἀρχισερβιτόρος τοῦ Δούκα του¹. Ἡ φαντασία του δὲ μπορούσε νὰ συλλάβει τρανότερη μεγαλοσύνη ἀπὸ τοῦ κυρίου του. Βοισκόμαστε ἀσυναίσθητα ὅλοι μας σὲ τοῦτο τὸ λάθος: λάθος μὲ μεγάλες συνέπειες καὶ ζημιές. Ἄλλὰ ὅποιος φαντάζεται, σὰ σὲ ἓνα πίνακα, τὴ μεγάλη θωριὰ τῆς μητέρας μας τῆς φύσης σὲ ὅλο τὸ μεγαλεῖο τῆς ὅποιος διαβάζει στὸ πρόσωπό της μιὰ τόσο γενικὴ καὶ ἀκατάπαυτη ποικιλία ὅποιος βλέπει τὸν ἑαυτό του ἐκεῖ μέσα, καὶ ὄχι τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ δολάκερο βασίλειο, σὰν τὸ σημαδάκι μιᾶς πολὺ λεπτούλας αἰχμῆς: ἐκεῖνος μονάχα μετροῦ τὰ πράματα κατὰ τὸ σωστὸ μέγεθός τους².

Ὁ μέγας αὐτὸς κόσμος, πού μερικοὶ τὸν πολλαπλασιάζουν κι ἄλλο σὰν τὰ εἶδη κάτω ἀπὸ τὸ γένος, εἶναι ὁ καθρέφτης ὅπου πρέπει νὰ κοιταζόμαστε γιὰ νὰ γνωρίζουμε τὸν ἑαυτό μας ἀπὸ τὴ σωστὴ τὴ μεριά. Κοντολογίς, αὐτὸς θέλω νᾶναι τὸ βιβλίο τοῦ μαθητῆ μου. Τόσοι χαρακτῆρες, αἰρέσεις, κρίσεις, γνῶμες, νόμοι καὶ συνήθειες, μᾶς μαθαίνουν νὰ κρίνουμε σωστὰ τὰ δικά μας, καὶ μαθαίνουν τὴν κρίση μας νὰ ἀναγνωρίζει τὴν ἀτέλεια καὶ τὴ φυσικὴ τῆς ἀδυναμία: μάθημα πού δὲν εἶναι μικρό. Τόσες ἀναταραχὲς καὶ ἀλλαγὲς τῆς τύχης τόπων καὶ λαῶν μᾶς διδάσκουν νὰ μὴ δίνουμε μεγάλη προσοχὴ στὰ δικά μας τὰ πράματα. Τόσα ὀνόματα, τόσες νίκες καὶ κατακτήσεις θαμμένες στὴ λησμονιά, κάνουν γελοία τὴν ἐλπίδα μας ν' ἀπαθανάτισουμε τὸ ὄνομά μας πιάνοντας δέκα παλιοφαντάρους³ καὶ [παίρνοντας] ἓνα κοτέτσι⁴ πού δὲ γίνεται γνωστὸ παρὰ μονάχα μὲ τὸ πέσιμό του. Ἡ περηφάνια καὶ ἡ ἔπαρση τόσων ξένων μεγαλείων, οἱ τόσες αὐλὲς καὶ μεγαλοσύνες μὲ τὴν τόσο φουσκωμένη μεγαλοπρέπεια τους, μᾶς δυναμώνουν καὶ στεριώνουν τὴν ὄραση ὥστε νὰ μπορούμε ν' ἀντικρίζουμε τὴ λάμψη τῶν δικῶν μας⁵ δίχως νὰ κλείνουμε τὰ μάτια. Τόσα τρισεκατομμύρια ἄνθρωποι θαμμένοι πρὶν ἀπὸ μᾶς μᾶς ἐνθαρρύνουν νὰ μὴ φοβόμαστε νὰ πᾶμε νὰ βροῦμε μιὰ τόσο καλὴ συντροφιά στὸν ἄλλο κόσμο. Ἔτσι καὶ τὰ ἐπίλοιπα.

Ἡ ζωὴ μας, ἔλεγε ὁ Πυθαγόρας, μοιάζει μὲ τὴ μεγάλη καὶ πολυάνθρωπη σύναξη τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων. Ἄλλοι γυμνάζουν ἐκειπέρα τὸ σῶμα τους γιὰ νὰ κερδίσουν μ' αὐτὸ τὴ δόξα τῶν ἀγώνων ἄλλοι πᾶνε ἐκεῖ ἐμπορεύματα

4. Παλιοκάστρο, τιποτένιο ὄχυρό.

5. Τῆς γαλλικῆς αὐλῆς καὶ τῶν μεγαλείων τῆς.

à vendre pour le gain. Il en est, et qui ne sont pas les pires, lesquels ne cherchent autre fruit que de regarder comment et pourquoi chaque chose se fait, et être spectateurs de la vie des autres hommes, pour en juger et régler la leur.

Aux exemples se pourront proprement assortir tous les plus profitables discours de la philosophie, à laquelle se doivent toucher les actions humaines comme à leur règle. On lui dira

quid fas optare, quid asper

Utile nummus habet; patriæ carisque propinquis

Quantum elargiri deceat; quem te Deus esse

Jussit, et humana qua parte locatus es in re;

Quid sumus, aut quidnam victuri gignimur;

que c'est que savoir et ignorer, qui doit être le but de l'étude; que c'est que vaillance, tempérance et justice; ce qu'il y a à dire entre l'ambition et l'avarice, la servitude et la sujétion, la licence et la liberté; à quelles marques on connaît le vrai et solide contentement; jusques où il faut craindre la mort, la douleur et la honte,

Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem;

quels ressorts nous meuvent, et le moyen de tant divers branles en nous. Car il me semble que les premiers discours de quoi on lui doit abreuver l'entendement, ce doivent être ceux qui règlent ses mœurs et son sens, qui lui apprendront à se connaître, et à savoir bien mourir et bien vivre. Entre les arts libéraux, commençons par l'art qui nous fait libres.

Elles servent toutes aucunement à l'instruction de notre vie et à son usage, comme toutes autres choses y servent aucunement. Mais choisissons celle qui y sert directement et professoirement.

1. Θα μπορέσει να συνταιριάξει ὁ δάσκαλος γιὰ τὸ μαθητὴ του.
2. Μέρη τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων.
3. Θα ποῦν στὸ μαθητὴ.
4. « Τί ἐπιτρέπεται νὰ ἐπιθυμοῦμε· τί κέρδος μπορούμε νὰ χουμε ἀπὸ τὸ δυσκολοαπόχτητο χρῆμα· τί πρέπει νὰ κάνουμε γιὰ τὴν πατρίδα καὶ γιὰ τοὺς ἀγαπημένους δικούς μας· τί θέλησε ὁ Θεὸς νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος στὴ γῆ, καὶ σὲ ποιά σειρά τὸν ἔβαλε ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους· τί εἴμαστε καὶ γιὰ ποιά ζωὴ μᾶς ἔφεραν στὸν κόσμο. » (Πέρσης, III, 69.)

για να τα πουλήσουν και να κερδίσουν λεφτά. Είναι κι άλλοι, και πού δέν είναι οί χειρότεροι, πού δέ γυρεύουν ἐκείπερα άλλο ὄφελος παρὰ τὸ νὰ κοιτάζουν πῶς και γιατί γίνεται τὸ κάθε τί, και νὰ εἶναι θεατὲς τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, για νὰ κρίνουν ἀπ' αὐτὸ και για νὰ ρυθμίζουνε τὴ δική τους.

Μὲ τὰ παραδείγματα θὰ μπορέσουν ὁμορφα νὰ συνταιριαχτοῦν¹ ὅλα τὰ πιὸ χρήσιμα κομμάτια² τῆς φιλοσοφίας, μὲ τὴν ὁποία πρέπει νὰ μετριοῦνται οἱ ἀνθρώπινες πράξεις σὰ μὲ τὸ μέτρο τους. Θὰ τοῦ ποῦν³

quid fas optare, quid asper

Utile nummus habet; patriæ carisque propinquis

Quantum elargiri deceat; quem te Deus esse

Jussit, et humana qua parte locatus es in re;

Quid sumus, aut quidnam victuri gignimur⁴;

τί εἶναι ἡ γνώση και ἡ ἀγνοια, ποῦ πρέπει νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς παιδείας· τί εἶναι γενναιότητα, ἐγκράτεια και δικαιοσύνη· τί διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ τῆς φιλοδοξίας και τῆς φιλαργυρίας, τῆς δουλείας και τῆς ὑπακοῆς⁵, τῆς ἐλευθεριότητας και τῆς ἐλευθερίας· ἀπὸ τί σημάδια γνωρίζουμε τὴν ἀληθινὴ και στέρη εὐχαρίστηση· ὡς ποιό σημεῖο πρέπει νὰ φοβόμαστε τὸ θάνατο, τὸν πόνο και τὴ ντροπή,

Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem⁶.

τί κίνητρα μᾶς κινοῦν, και τί εἶναι ἐκεῖνο πού γεννᾷ τόσα διαφορετικὰ σαλέματα μέσα μας. Γιατί νομίζω ὅτι τὰ πρῶτα μαθήματα μὲ τὰ ὁποία πρέπει νὰ τοῦ ποτίσουν τὸ νοῦ του, πρέπει νὰ εἶναι ἐκεῖνα πού ρυθμίζουν τὰ ἦθη του και τὴν κρίση του, πού θὰ τοῦ μάθουν νὰ γνωρίζει τὸν ἑαυτό του, και νὰ ξέρει καλὰ νὰ πεθαίνει και καλὰ νὰ ζεῖ. Ἀνάμεσα στὶς ἐλεύθερες τέχνες, ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ τὴν τέχνη πού μᾶς κάνει ἐλεύθερους.

Χρησιμεύουν ὅλες στ' ἀλήθεια κατὰ κάποιον τρόπο στὸ νὰ μᾶς διδάσκουν πῶς νὰ ζοῦμε και νὰ μεταχειριζόμαστε τὴ ζωὴ μας, ὅπως και ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα χρησιμεύουν γι' αὐτὸ κατὰ κάποιο τρόπο ἐπίσης. Ἄς διαλέξουμε ὁμως ἐκείνην πού χρησιμεύει για τοῦτο ἀπευθείας και ἀπ' τὸν ἴδιο της τὸν προορισμό⁷.

5. Τῆς ὑπακοῆς στὸν ἡγεμόνα. Τῆς ιδιότητας τοῦ ὑπηκόου.

6. «Και πῶς πρέπει ν' ἀποφεύγουμε και νὰ ὑπομένουμε τοὺς πόνους.» (Βιργίλιος, *Αἰνειάδα*, III, 459.)

7. «Και ἐξ ἐπαγγέλματος», λέει ὁ Montaigne.

Si nous savions restreindre les appartenances de notre vie à leurs justes et naturels limites, nous trouverions que la meilleure part des sciences qui sont en usage est hors de notre usage; et en celles mêmes qui le sont, qu'il y a des étendues et enfonçures très inutiles, que nous ferions mieux de laisser là, et, suivant l'institution de Socrates, borner le cours de notre étude en icelles où faut l'utilité.

Sapere aude,

Incipe: vivendi qui recte prorogat horam,

Rusticus exspectat dum defluat amnis; at ille

Labitur, et labetur in omne volubilis ævum.

C'est une grande simplesse d'apprendre à nos enfants

Quid moveant Pisces, animosaque signa Leonis,

Lotus et Hesperia quid Capricornus aqua,

la science des astres et le mouvement de la huitième sphère, avant que les leurs propres :

Τί Πλειάδεςσι κάμοι ;

Τί δ' ἀστράσι Βοώτεω ;

Anaximènes écrivant à Pythagoras: « De quel sens puis-je m'amuser au secret des étoiles, ayant la mort ou la servitude toujours présente aux yeux » (car lors les rois de Perse préparaient la guerre contre son pays). Chacun doit dire ainsi: « Étant battu d'ambition, d'avarice, de témérité, de superstition, et ayant au dedans tels autres ennemis de la vie, irai-je songer au branle du monde ? »

Après qu'on lui aura dit ce qui sert à le faire plus sage et meilleur, on l'entretiendra que c'est que Logique, Physique, Géométrie, Rhétorique; et la science qu'il choisira, ayant déjà le jugement formé, il en viendra bientôt à bout. Sa leçon se fera tantôt par devis, tantôt par livre; tantôt son gouverneur lui fournira de l'auteur même, propre

1. « Τόλμησε νὰ εἶσαι ἐνάρετος· ἄρχισε· τὸ ν' ἀναβάλλεις νὰ ρυθμίσεις τὴ διαγωγή σου εἶναι σὰ νὰ μιμεῖσαι τὸν ἀπλοῖκὸ ταξιδιώτη, ὁ ὁποῖος, βρίσκοντας ἕνα ποτάμι στὸ δρόμο του, περιμένει νὰ πάψει νὰ κυλάει· τὸ ποτάμι κυλᾷ, καὶ θὰ κυλᾷ αἰῶνια. » (Ὁράτιος, Ἐπιστ., I, 2, 40.)

2. « Ποιὰ εἶναι ἡ ἐπιρροή τῶν Ἰχθύων, τοῦ φλογισμένου ζώδιου τοῦ Λέοντος

Ἄν ξέραμε νὰ περιορίσουμε ὅσα ἀφοροῦν τῇ ζωῇ μας στὰ σωστὰ καὶ φυσικὰ ὄριά τους, θὰ βρίσκαμε ὅτι οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες πού εἶναι ἐν χρήσει εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν χρῆση μας· καὶ πὼς καὶ σ' ἐκεῖνες ἀκόμα πού χρησιμοποιοῦμε, ὑπάρχουν ἀπλώματα καὶ βυθίσματα τελείως ἄχρηστα, πού καλύτερο θὰ ἦταν νὰ τὰ παρατούσαμε, σταματώντας ἔτσι τὴν σπουδὴ μας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁρμήνια τοῦ Σωκράτη, ἐκεῖ πού ἀρχίζουν τὰ περιττά.

Sapere aude,

Incipe: vivendi qui recte prorogat horam,

Rusticus exspectat dum defluat amnis; at ille

Labitur, et labetur in omne volubilis ævum¹.

Εἶναι μεγάλη ἀνοησία νὰ μαθαίνουμε στὰ παιδιὰ μας

Quid moveant Pisces, animosaque signa Leonis,

Lotus et Hesperia quid Capricornus aqua²,

τὴν ἐπιστήμη τῶν ἄστρον καὶ τὴν κίνηση τῆς ὄγδοης σφαίρας, πρὶν [τοὺς μάθουμε] τὴν ἐπιστήμη καὶ τὶς κινήσεις τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ τους:

Τί Πλειάδεςσι κάμοι;

Τί δ' ἀστράσι Βοώτεω;³

Ὁ Ἀναξιμένης ἔγραφε στὸν Πυθαγόρα: «Μὲ τί καρδιὰ θέλεις ν' ἀσχολοῦμαι μὲ τὰ μυστικὰ τῶν ἄστρον, ὅταν μπρὸς στὰ μάτια μου ἔχω πάντα τὸ θάνατο ἢ τὴν σκλαβιά;» (γιατὶ ἐκεῖνο τὸν καιρὸ οἱ βασιλιάδες τῶν Περσῶν ἐτοιμάζονταν νὰ πολεμήσουν τὸν τόπο του). Ὅμοια καθένας μας πρέπει νὰ λέει: «Μὲ δέρνουν ἢ φιλοδοξία, ἢ φιλαργυρία, ἢ ἀπερίσκεπτη τόλμη, ἢ δεισιδαιμονία, καὶ ἔχω μέσα μου διάφορους ἄλλους ἐχθροὺς τῆς ζωῆς, καὶ θὰ κάθομαι νὰ συλλογίζομαι τὸ πὼς κινεῖται ὁ κόσμος;»

Ἄφοῦ θὰ τοῦ ἔχουν μάθει⁴ μὲ τί μπορεῖ νὰ γίνῃ πιὸ φρόνιμος καὶ πιὸ καλός, τότε θὰ τοῦ διδάξουν τί εἶναι ἡ Λογικὴ, ἡ Φυσικὴ, ἡ Γεωμετρία, ἡ Ρητορικὴ καὶ τὴν ἐπιστήμη πού θὰ διαλέξει, μιὰ καὶ τὸ μυαλό του θὰ ξέρει πὰ νὰ δουλεύει, γρήγορα θὰ τὴν κυριέψει. Τὸ μάθημά του θὰ γίνῃ πότε μὲ κουβέντα, πότε μὲ τὸ βιβλίον· πότε ὁ δάσκαλός του θὰ τοῦ δίνει τὰ ἴδια τὰ κεί-

καὶ τοῦ Αἰγόκερω πού βουλιάζει στὴ Δυτικὴ θάλασσα.» (Προπέρτιος, IV, 1, 89.)

3. «Τί μὲ νοιάζει γιὰ τὶς Πλειάδες; γιὰ τ' ἄστρα τοῦ Βοώτου;» (Ἀνακρέων, Ὀδές, XVII, 10.)

4. Τοῦ παιδιοῦ γιὰ τὸ ὁποῖο γράφεται αὐτὸ τὸ δοκίμιον.

à cette fin de son institution; tantôt il lui en donnera la moelle et la substance toute mâchée. Et si, de soi-même, il n'est assez familier des livres pour y trouver tant de beaux discours qui y sont, pour l'effet de son dessein, on lui pourra joindre quelque homme de lettres, qui à chaque besoin fournisse les munitions qu'il faudra, pour les distribuer et dispenser à son nourrisson. Et que cette leçon ne soit plus aisée et naturelle que celle de Gaza, qui y peut faire doute? Ce sont là préceptes épineux et mal plaisants, et des mots vains et décharnés, où il n'y a point de prise, rien qui vous éveille l'esprit. En cette-ci l'âme trouve où mordre et où se paître. Ce fruit est plus grand, sans comparaison, et si sera plus tôt mûri.

C'est grand cas que les choses en soient là en notre siècle, que la philosophie, ce soit, jusques aux gens d'entendement, un nom vain et fantastique, qui se trouve de nul usage et de nul prix, et par opinion et par effet. Je crois que ces ergotismes en sont cause, qui ont saisis ses avenues. On a grand tort de la peindre inaccessible aux enfants, et d'un visage renfrogné, sourcilleux et terrible. Qui me l'a masquée de ce faux visage, pâle et hideux? Il n'est rien plus gai, plus gaillard, plus enjoué, et à peu que je ne dise folâtre. Elle ne prêche que fête et bon temps. Une mine triste et transie montre que ce n'est pas là son gîte. Démétrius le Grammairien, rencontrant dans le temple de Delphes une troupe de philosophes assis ensemble, il leur dit: « Ou je me trompe, ou, à vous voir la contenance si paisible et si gaie, vous n'êtes pas en grand discours entre vous.» A quoi l'un d'eux, Héracléon le Mégarien, répondit: « C'est à faire à ceux qui cherchent si le futur du verbe βάλλω a double λ, ou qui cherchent la dérivation des comparatifs χειρόν et βέλτιον et des superlatifs χείριστον et βέλτιστον, qu'il faut rider le front, s'entretenant de leur science. Mais quant aux discours

1. Πότε ὁ δάσκαλος θὰ βάζει τὸ μαθητὴ νὰ διαβάσει ἢ θὰ τοῦ διαβάσει τὰ ἴδια τὰ κείμενα τῶν συγγραφέων, καὶ πότε θὰ τοῦ κάνει ζουμερὲς περιλήψεις τους.

2. Θεόδωρος Γαζής. Λόγιος Θεσσαλονικιός. Κατάφυγε στὴν Ἰταλία τὸ 1430, ὅπου καὶ ἴδρυσε τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Φερράρας. Πέθανε τὸ 1478. Ἐγγραψε μιὰ γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, πολὺ δύσκολη καὶ πολὺ στρυφνή.

3. Ἡ γραμματικὴ τοῦ Γαζῆ, οἱ γραμματικὲς γενικά.

4. Γιὰ τὴ φιλοσοφία, δηλαδή γιὰ τὴν ἠθική, — τοῦτα τὰ δύο δὲν τὰ χωρίζει, — σὲ ἄλλα μέρη τῶν Δοκιμίων μιᾶ διαφορετικὰ ὁ Montaigne.

μενά τοῦ συγγραφέα, τὰ κατάλληλα γιὰ τοῦτο τὸ σκοπὸ τῆς διδασκαλίας του· τότε θὰ τοῦ δίνει τὸ μεδούλι καὶ τὴν οὐσία τους μασημένη¹. Καὶ ἂν ὁ ἴδιος δὲ γνωρίζει ἀρκετὰ τὰ βιβλία, γιὰ νὰ βρεῖ τόσα ὠραῖα πράματα πού βρίσκονται ἐκεῖ μέσα χρήσιμα γιὰ τὴ δουλειά του, μπορεῖ τότε νὰ προστεθεῖ στὸ δάσκαλο κανέναν ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων, ὁ ὁποῖος σὲ κάθε ἀνάγκη νὰ παρέχει τὰ ἐφόδια πού θὰ χρειάζονται, γιὰ νὰ τὰ μοιράζει [ὁ δάσκαλος] καὶ νὰ τὰ δίνει στὸν τροφίμῳ του. Καὶ ὅτι τὸ μάθημα αὐτὸ εἶναι ἀσφαλῶς πιὸ εὐκόλο καὶ φυσικὸ παρ' ὅ,τι τὸ μάθημα τοῦ Γαζῆ², ποιὸς μπορεῖ ν' ἀμφιβάλλει; Εἶναι τοῦτα³ διδαχὲς στρυφνὲς καὶ δυσάρεστες, καὶ λόγια κούφια καὶ ἄσαρκα, ὅπου δὲν ἀδράχνεις τίποτε, ὅπου τίποτε δὲ σοῦ ξυπνάει τὸ νοῦ. Ἐνῶ σ' αὐτὸ πού λέω ὁ νοῦς βρίσκει πού νὰ δαγκώσῃ καὶ νὰ βοσκήσῃ. Ὁ καρπὸς αὐτὸς εἶναι ἀσυγκρίτως πιὸ μεγάλος, καὶ θὰ ὠριμάσῃ πιὸ γλήγορα.

Εἶναι πολὺ παράξενο πού τὰ πράματα εἶναι ἔτσι στὴν ἐποχὴ μας, ὥστε ἡ φιλοσοφία, ἀκόμα καὶ γιὰ τοὺς γνωστικούς ἀνθρώπους, νὰ μὴν εἶναι παρὰ μιὰ λέξη κούφια καὶ ἀέρινη καὶ κανέναν νὰ μὴ τὴ χρησιμοποιεῖ καὶ νὰ μὴν ἔχει καμιὰ ἀξία, καὶ στὴν ἀντίληψη τῶν ἀνθρώπων καὶ στὴν πράξη. Νομίζω ὅτι τὸ αἶτιο εἶναι αὐτὲς οἱ λεπτολογίαι πού πιάσανε τοὺς δρόμους τῆς. Ἐχουν μεγάλο ἄδικο ὅσοι τὴν παρουσιάζουν σὰν κάτι ἀπροσέγγιστο γιὰ τὰ παιδιά, καὶ μὲ μοῦτρο ξυρισμένο, κατσούφικο καὶ τρομερό. Ποιὸς μοῦ τὴ μασκάρεψε μὲ τὸ ψεύτικο αὐτὸ πρόσωπο, τὸ χλωμὸ καὶ ἀπαίσιο; Δὲν ὑπάρχει τίποτε πιὸ εὐθυμο, πιὸ ζωηρό, πιὸ παιχνιδιάρικο, πιὸ τρελλοῦτσικο πῆγα νὰ πῶ. Δὲ μᾶς ὀρμηνεύει παρὰ νὰ γιορτάζουμε καὶ νὰ καλοπερνοῦμε. Ἐνα πρόσωπο θλιβερὸ καὶ μαργωμένο δείχνει ὅτι δὲν εἶναι ἐκεῖ τὸ σπιτικό τῆς⁴. Δημήτριος ὁ γραμματικός⁵, ἔχοντας συναντήσῃ στὸ ναὸ τῶν Δελφῶν ἕνα ὄμιλο ἀπὸ φιλοσόφους καθισμένους μαζί, τοὺς εἶπε: «Ἡ γελιοῦμαι, ἦ, βλέποντάς σας νὰ εἴστε τόσο ἤρεμοι καὶ τόσο πρόσχαροι, λέω πὼς δὲν ἔχετε μεγάλη λογοτριβὴ μεταξύ σας.» Σὲ τοῦτο, ἕνας ἀπ' αὐτούς, Ἡρακλείων ὁ Μεγαρεύς, ἀποκρίθηκε: «Λογοτριβὲς ἔχουν ἐκεῖνοι πού ζητοῦν νὰ μάθουν ἂν ὁ μέλλοντας τοῦ ρήματος βάλλω θέλει διπλὸ λ, ἢ πού γυρεύουν νὰ μάθουν πούθε παράγονται τὰ συγκριτικὰ χειρὸν καὶ βέλτιον καὶ τὰ ὑπερθετικὰ χείριστον καὶ βέλτιστον· αὐτοὶ ζαρώνουν τὸ μέτωπό τους ὅταν μιλοῦν γιὰ τὴν ἐπιστήμη τους. Ὅσο ὅμως γιὰ τὰ θέματα

5. Πολὺ λίγο γνωστὸς συγγραφέας. Τὸν ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος σὲ μιὰ πραγματεία του. Πάντως, δὲ φαίνεται νὰ εἶναι ὁ κωμωδιογράφος Δημήτριος οὔτε ὁ διάσημος ρήτορας Δημήτριος ὁ Φαληρεύς.

de la philosophie, ils ont accoutumé d'égayer et réjouir ceux qui les traitent, non les renfrogner et contrister.»

*Deprendas animi tormenta latentis in ægro
Corpore, deprendas et gaudia : sumit utrumque
Inde habitum facies.*

L'âme qui loge la philosophie doit, par sa santé, rendre sain encore le corps. Elle doit faire luire jusques au dehors son repos et son aise; doit former à son moule le port extérieur, et l'armer par conséquent d'une gracieuse fierté, d'un maintien actif et allègre, et d'une contenance contente et débonnaire. La plus expresse marque de la sagesse, c'est une éjouissance constante: son état est comme des choses au-dessus de la Lune: toujours serein. C'est «*Baroco*» et «*Baralipton*» qui rendent leurs suppôts ainsi crottés et enfumés, ce n'est pas elle: ils ne la connaissent que par ouïr dire. Comment? elle fait état de sereiner les tempêtes de l'âme, et d'apprendre la faim et les fièvres à rire, non par quelques Épicycles imaginaires, mais par raisons naturelles et palpables. Elle a pour son but la vertu, qui n'est pas, comme dit l'École, plantée à la tête d'un mont coupé, raboteux et inaccessible. Ceux qui l'ont approchée la tiennent, au rebours, logée dans une belle plaine fertile et fleurissante, d'où elle voit bien sous soi toutes choses; mais si peut-on y arriver, qui en sait l'adresse, par des routes ombrageuses, gazonnées et doux fleurantes, plaisamment et d'une pente facile et polie, comme est celle des voûtes célestes. Pour n'avoir hanté cette vertu suprême, belle, triomphante, amoureuse, délicieuse pareillement et courageuse, ennemie professe et irréconciliable d'aigreur, de déplaisir, de crainte et de contrainte, ayant pour guide nature, fortune et volupté pour compagnes, ils sont allés, selon

1. « Τὰ βάσανα μιᾶς ἀνήσυχης ψυχῆς, ὅπως καὶ ἡ χαρὰ, δὲ μένουν κρυμμένα· τὸ πρόσωπο ἀντιπεγγίζει τὰ διάφορα πάθη τῆς ψυχῆς. » (Γιουβενάλης, IX, 18.)

2. Δυὸ ἀπὸ τῆς δεκαετηθιαίας πλαστῆς λέξεως πού χρησιμοποιοῦσε ἡ σχολαστικὴ λογικὴ γιὰ νὰ ἐκφράσει ἰσάριθμους συλλογιστικὸς τρόπους.

3. Τοὺς σχολαστικὸς φιλοσόφους. Ἡ σχολαστικὴ, θέλει νὰ πεῖ ὁ Montaigne, μὲ τοὺς κωμικοὺς καὶ « ἀκαταλαβίστικους » ὄρους της, μὲ τῆς λεπτολογίης καὶ τῆς ξεραῖλα της, κατάντησε τῆς φιλοσοφίης, ἀπὸ ὁμορφῆς γυναῖκα πού εἶναι, ἓνα σγαμμένο γραῖδιο.

τῆς φιλοσοφίας, συνήθισαν νὰ δίνουν χαρὰ κι εὐχαρίστηση σ' ἐκείνους πού κατα-
γίνονται μὲ δαῦτα, καὶ ὄχι νὰ τοὺς κατσουφιάζουν καὶ νὰ τοὺς θλίβουν. »

*Deprendas animi tormenta latentis in ægro
Corpore, deprendas et gaudia : sumit utrumque
Inde habitum facies*¹.

Ἡ ψυχὴ ὅπου κατοικεῖ ἡ φιλοσοφία πρέπει, μὲ τὴν ὑγεία της, νὰ κάνει γερὸ
ἀκόμα καὶ τὸ κορμί. Πρέπει νὰ κάνει νὰ λάμπει ἴσαμε ἔξω ἡ γαλήνη καὶ ἡ
εὐτυχία της· πρέπει ἀπάνω στὸ καλούπι της νὰ πλάθει καὶ τὸ ἔξω, καὶ νὰ τὸ
ὀπλίζει συνεπῶς μὲ μιὰ χαριτωμένη περηφάνια, μ' ἓνα φέρσιμο ἐνεργητικὸ
καὶ πρόσχαρο, καὶ μὲ μιὰ στάση εὐχαριστημένη καὶ ἤρεμη. Τὸ πιὸ χαρακτη-
ριστικὸ σημάδι τῆς φιλοσοφημένης ψυχῆς εἶναι μιὰ ἀδιάκοπη χαρὰ: ἡ κατά-
στασή της εἶναι ὅπως τῶν πραγμάτων πού βρίσκονται ἀπάνω ἀπὸ τὸ φεγ-
γᾶρι: πάντα γαλήνια. Τὰ « *Baroco* » καὶ τὰ « *Baralipton* »² εἶν' αὐτὰ πού
κάνουν τὰ τσιράκια τους³ ἔτσι λασπωμένους καὶ καπνισμένους, ὄχι ἡ φιλο-
σοφία, [πού] δὲν τὴ γνωρίζουν παρὰ μόνο ἀπ' ὅ,τι ἔχουν ἀκούσει γι' αὐτήν.
Πῶς! δουλειά της εἶναι νὰ γαληνεύει τὶς τρικυμίες τῆς ψυχῆς, καὶ νὰ μα-
θαίνει τὴν πείνα καὶ τοὺς πυρετοὺς νὰ γελοῦν⁴, ὄχι μὲ τίποτε φανταστικούς
Ἐπίκυκλους⁵, ἀλλὰ μὲ ἐπιχειρήματα φυσικὰ καὶ χεροπιαστά. Σκοπὸ της ἔχει
τὴν ἀρετὴ, ἡ ὁποία δὲν εἶναι, ὅπως λένε οἱ σχολαστικοί, φυτεμένη στὴν κο-
ρυφή⁶ ἑνὸς βουνοῦ φαλακροῦ, ἀπόκρημνου καὶ ἀπρόσιτου. Ἐκεῖνοι πού τὴ
ζυγώσανε πιστεύουν, ἀντίθετα, ὅτι κατοικεῖ σ' ἓνα ὠραῖο κάμπο καρπερὸ καὶ
λουλουδισμένο, ἀπ' ὅπου βλέπει κάτωθι της τὰ πάντα· ὅπου ὡστόσο, ἂν ξέ-
ρεις τὸ λημέρι της, μπορεῖς νὰ φτάσεις ἀπὸ δρόμους σκιερούς, χλοῖσμένους
καὶ γλυκομύριστους, εὐχάριστα, ἀκολουθώντας μιὰ ἀνηφοριὰ εὐκόλη καὶ
ἀπαλή, σὰν ἐκείνη τῶν οὐράνιων θόλων. Ἐπειδὴ δὲν συναναστράφηκαν τὴν
ἀνώτατη αὐτὴ ἀρετὴ, τὴν ὠραία, τὴ θριαμβικὴ, τὴν ἐρωτιάρα, τὴν πανό-
μορφη ὅσο καὶ θαρραλέα, ἐχθρὸ δηλωμένο καὶ ἀδιάλλακτο τῆς στυφάδας,
τῆς δυσαρέσκειας, τοῦ φόβου καὶ τοῦ καταναγκασμοῦ, ἡ ὁποία ἔχει ὀδηγὸ
τὴ φύση, τὸν πλοῦτο καὶ τὴν ἡδονὴ συντρόφους της, πῆγαν, ἐξ αἰτίας τῆς

4. Μᾶς μαθαίνει καὶ πεινασμένοι καὶ ἄρρωστοι νὰ μὴ χάνουμε τὴ γαλήνη τῆς
ψυχῆς μας. Ὡστόσο, καὶ στὸ ἴδιο αὐτὸ δοκίμιο καὶ σὲ ἄλλα ἀκόμα περισσότερο, το-
νίζει ὁ Montaigne τὴν ἐπίδραση πού ἔχει πάνω στὴν ψυχὴ τὸ κορμί μας.

5. Μὲ τὴν προσφυγὴ στοὺς ἀστρολόγους, καὶ σὲ ὅ,τι τοῦτοι πίστευαν γιὰ τὴν
ἐνέργεια τῶν ἀστρονίων πάνω στοὺς ἀνθρώπους.

6. « Στὸ κεφάλι », λέει ὁ Montaigne.

leur faiblesse, feindre cette sottise image, triste, querelleuse, dépité, menaceuse, mineuse, et la placer sur un rocher, à l'écart, emmi des ronces, fantôme à étonner les gens.

Mon gouverneur, qui connaît devoir remplir la volonté de son disciple autant ou plus d'affection que de révérence envers la vertu, lui saura dire que les poètes suivent les humeurs communes, et lui faire toucher au doigt que les Dieux ont mis plutôt la sueur aux avenues des cabinets de Vénus que de Pallas. Et quand il commencera de se sentir, lui présentant Bradamante ou Angélique pour maîtresse à jouir, et d'une beauté naïve, active, généreuse, non hommasse mais virile, au prix d'une beauté molle, affétée, délicate, artificielle; l'une travestie en garçon, coiffée d'un morion luisant, l'autre vêtue en garce, coiffée d'un attifet emperlé: il jugera mâle son amour même, s'il choisit tout diversement à cet efféminé pasteur de Phrygie. Il lui fera cette nouvelle leçon, que le prix et hauteur de la vraie vertu est en la facilité, utilité et plaisir de son exercice, si éloigné de difficulté que les enfants y peuvent comme les hommes, les simples comme les subtils. Le règlement, c'est son outil, non pas la force. Socrates, son premier mignon, quitte à escient sa force, pour glisser en la naïveté et aisance de son progrès. C'est la mère nourrice des plaisirs humains. En les rendant justes, elles les rend sûrs et purs. Les modérant, elle les tient en haleine et en goût. Retranchant ceux qu'elle refuse, elle nous aiguise envers ceux qu'elle nous laisse; et nous laisse abondamment tous ceux que veut nature, et jusques à la satiété, maternellement, sinon jusques à la lasseté (si d'aventure nous ne voulons dire que le régime qui arrête le buveur avant l'ivresse, le mangeur avant la crudité, le paillard avant la pelade, soit ennemi de nos plaisirs). Si la fortune commune lui faut, elle lui échappe ou elle s'en passe, et s'en

1. Ὁ δάσκαλος πού περιγράφει ὁ Montaigne.

2. Τὴν ὀδύνη. Ἡ ὀδύνη εἶναι σύντροφος ἀχώριστος τῶν παθῶν, πού τὰ συμβολίζει ἡ Ἀφροδίτη, ἐνῶ τῆς σωφροσύνης, πού τὴ συμβολίζει ἡ Ἀθηνᾶ, σύντροφος ἀχώριστος εἶναι ἡ χαρὰ καὶ ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς.

3. Ἡρωίδες τοῦ Μαινόμενου Ὁρλάνδου τοῦ Ἀριόστου.

4. Τοῦ μαθητῆ.

5. Ὁ Πάρης, πού ἔχοντας νὰ διαλέξει ἀνάμεσα Ἡρας, Ἀθηνᾶς καὶ Ἀφροδίτης, ἔδωκε τὸ μῆλο (< τῆς ἔριδος >) στὴν Ἀφροδίτη.

ἀδυναμίας τους, κι ἔφτιασαν τὴν ἀνόητη αὐτὴ εἰκόνα, τὴ θλιβερή, τὴ φιλό-
νικη, τὴ σκυθρωπή, τὴν ἀπειλητική, τὴ φοβεριστική, καὶ τὴν ἔβαλαν πάνω
σ' ἓνα βράχο, παράμερα, ἀνάμεσα σ' ἀγκάθια, φάντασμα πού τρομάζει τοὺς
ἀνθρώπους.

Ὁ δάσκαλός μου¹, πού ξέρει ὅτι πρέπει νὰ μάθει τὸ μαθητὴ του ν' ἀγαπᾷ
ὅσο καὶ νὰ σέβεται, ἢ καὶ περισσότερο ν' ἀγαπᾷ παρὰ νὰ σέβεται, τὴν ἀρετή,
θὰ τοῦ πεί ὅτι οἱ ποιητὲς ἀκολουθοῦν τὶς κοινὲς ἀντιλήψεις, καὶ θὰ τὸν κά-
νει νὰ δεῖ χειροπιαστὰ ὅτι οἱ θεοὶ ἔβαλαν τὸν ἴδρωτα² μᾶλλον στοὺς δρό-
μους πού ὀδηγοῦν στὰ δώματα τῆς Ἀφροδίτης παρὰ τῆς Παλλάδας. Κι ὅταν
θ' ἀρχίσει [ὁ μαθητὴς] νὰ νιώθει τὸν ἑαυτό του, [ὁ δάσκαλός του,] παρου-
σιάζοντάς του γιὰ ἐρωμένη τὴ Βραδαμάντη ἢ τὴν Ἀγγελική³, πού ἢ μιὰ
θᾶχει μιὰ ὁμορφιὰ ἀπλή, ζωντανή, γενναία, ὄχι ἀντρογυναικίστικη ἀλλὰ ἀφ-
ρενωπή, καὶ ἢ ἄλλη μιὰ ὁμορφιὰ μαλθακή, ἐπιτηδευμένη, ντελικάτη, τεχνητή
ἢ μιὰ θᾶναι μεταμφιεσμένη σὲ ἀγόρι καὶ θὰ φορεῖ στὸ κεφάλι της μιὰ
λαμπερὴ περικεφαλαία, ἢ ἄλλη θᾶναι ντυμένη κοριτσίστικα καὶ θᾶχει στὰ
μαλλιά της ἓνα στολίδι μαργαριταρένιο : θὰ κρίνει ὅτι ὁ ἔρωτάς του⁴ εἶναι
ἀντρίκιος, ἂν κάνει διάλεγμα ὁλότελα διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ διάλεγμα πού
ἔκανε ἐκεῖνος ὁ γυναικωτὸς βοσκὸς τῆς Φρυγίας⁵. Θὰ τοῦ κάνει τὸ νέο αὐτὸ
μάθημα, ὅτι ἢ ἀξία καὶ τὸ ὕψος τῆς ἀληθινῆς ἀρετῆς βρίσκεται στὸ εὐκόλο,
χρήσιμο κι εὐχάριστο τῆς ἀσκησῆς της, τόσο λίγο δύσκολης, ὥστε νὰ εἶναι
καὶ γιὰ τὰ παιδιά καὶ γιὰ τοὺς ἄντρες, καὶ γιὰ τοὺς κουτοὺς καὶ γιὰ τοὺς
ἔξυπνους. Τὸ μέτρο εἶναι τὸ ἐργαλεῖο της, ὄχι ἢ δύναμη. Ὁ Σωκράτης,
ὁ πρῶτος χαϊδεμένος της, παρατάει συνειδητὰ τὴ δύναμή του, γιὰ ν' ἀφε-
θεῖ φυσικὰ καὶ ἄνετα στὸ ρέμα της. Εἶναι ἢ μάνα βυζάχτρα τῶν ἀνθρώ-
πων ἡδονῶν. Φέρνοντάς τες σὲ μιὰ ἰσορροπία, τὶς κάνει σίγουρες καὶ καθα-
ρές. Βαστώντας τες στὸ σωστὸ μέτρο, τὶς ἐμποδίζει νὰ ξεθυμαίνουν καὶ τὶς
κρατᾷ πάντα σὲ ὄρεξη. Κόβοντας ἐκεῖνες πού ἀρνιέται, μᾶς ἀκονίζει γιὰ
κεῖνες πού μᾶς ἀφήνει· καὶ ἀφθονὰ μᾶς ἀφήνει ὅλες ἐκεῖνες πού τὶς θέλει ἢ
φύση, καὶ ἴσαμε τὸν κόρο, σὰν καλὴ μάνα, ὄχι ὅμως καὶ ἴσαμε τὴν κού-
ραση (ἐκτὸς ἂν ἴσως πιστεύουμε ὅτι τὸ νὰ σταματᾷ ὁ πότης πρὶν ἀπὸ τὴ μέθη,
ὁ φαγὰς πρὶν ἀπὸ τὸ βαρυστομάχιασμα, ὁ ἔκδοτος πρὶν τοῦ πέσουν ὅλα του
τὰ μαλλιά, εἶναι κάτι τὸ ἐχθρικό πρὸς τὶς ἡδονές μας). Ἐὰν δὲν ἔχει ἢ ἀρετὴ
τὴν κοινὴ χρηματικὴ κατάσταση⁶, τῆς ξεφεύγει, ἢ κάνει χωρὶς αὐτήν, καὶ

6. Ἐὰν δὲν ἔχει ἢ ἀρετὴ, ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος, τὰ χρηματικὰ μέσα πού ἔχει
ὁ κοινὸς ἄνθρωπος.

forge une autre toute sienne, non plus flottante et roulante. Elle sait être riche et puissante et savante, et coucher dans des matelas musqués. Elle aime la vie, elle aime la beauté et la gloire et la santé. Mais son office propre et particulier c'est savoir user de ces biens-là réglement, et les savoir perdre constamment : office bien plus noble qu'âpre, sans lequel tout cours de vie est dénaturé, turbulent et difforme, et y peut-on justement attacher ces écueils, ces halliers et ces monstres. Si ce disciple se rencontre de si diverse condition, qu'il aime mieux ouïr une fable que la narration d'un beau voyage ou un sage propos quand il l'entendra ; qui, au son du tabourin qui arme la jeune ardeur de ses compagnons, se détourne à un autre qui l'appelle au jeu des bateleurs ; qui, par souhait, ne trouve plus plaisant et plus doux revenir poudreux et victorieux d'un combat, que de la paume ou du bal avec le prix de cet exercice : je n'y trouve autre remède, sinon que de bonne heure son gouverneur l'étrangle, s'il est sans témoins, ou qu'on le mette pâtissier dans quelque bonne ville, fût-il fils d'un duc, suivant le précepte de Platon qu'il faut colloquer les enfants non selon les facultés de leur père, mais selon les facultés de leur âme.

Puisque la philosophie est celle qui nous instruit à vivre, et que l'enfance y a sa leçon, comme les autres âges, pourquoi ne la lui communique-t-on ?

*Udum et molle lutum est , nunc nunc properandus, et acri
Fingendus sine fine rota.*

On nous apprend à vivre quand la vie est passée. Cent écoliers ont pris la vérole avant que d'être arrivés à leur leçon d'Aristote, de la tempérance. Cicéron disait que, quand il vivrait la vie de deux hommes, il ne prendrait pas le loisir d'étudier les poètes lyriques. Et je trouve ces ergotistes plus tristement encore inutiles. Notre enfant

---

1. Ἡ ἀρετὴ δὲν περιφρονεῖ τὰ καλὰ τοῦ κόσμου τούτου, ξέρει ὅμως νὰ παρηγορηθεῖ ὅταν τὰ χάσει. (Compayré.)

2. Τίς δυσκολίες μὲ τίς ὁποῖες ὄχι σωστὰ ἰσχυρίζονται οἱ φιλόσοφοι ὅτι εἶναι γεμάτος ὁ δρόμος τῆς ἀρετῆς. (Βλ. λίγο παραπάνω.)

φτιάχνει μιάν ἄλλη, καταδική της, ὄχι πιά κυλιστή καὶ κυματιστή. Ξέρει νὰ εἶναι πλούσια¹ καὶ δυνατὴ καὶ σοφὴ, καὶ νὰ κοιμᾶται σὲ μοσκομυρισμένα στρωσίδια. Ἀγαπᾷ τὴ ζωὴ, ἀγαπᾷ τὴν ὀμορφιὰ καὶ τὴ δόξα καὶ τὴν υἰεΐα. Τὸ καθαντὸ ὅμως καὶ ἰδιαίτερο ἔργο της εἶναι τὸ νὰ ξέρει νὰ χρησιμοποιεῖ τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ μὲ μέτρο, καὶ νὰ ξέρει νὰ τὰ χάνει ἀτάραχα· ἔργο πολὺ περισσότερο εὐγενικὸ παρὰ σκληρό, πού δίχως αὐτὸ κάθε ζωὴ γίνεται ἀφύσικη, πολυτάραχη καὶ δύσμορφη, καὶ πού μπορεῖ μὲ τὸ δίκιο του νὰ τῆς κολλήσει κανεὶς τοὺς βράχους αὐτοὺς, τὶς τσουκνίδες αὐτές, καὶ αὐτὰ τὰ τέρατα². Ἄν ὁ μαθητὴς τοῦτος τύχει νὰ ἔχει ἓνα τόσο παράξενο φυσικό, ὥστε νὰ προτιμᾷ ν' ἀκούει ἓνα παραμῦθι παρὰ τὴ διήγηση ἑνὸς ὠραίου ταξιδιοῦ ἢ ἓνα σοφὸ λόγο ὅταν θὰ μπορεῖ νὰ τὸν καταλάβει· ἂν, ὅταν ἤχει τὸ τύμπανο πού ὀπλίζει τὴ νεαρὴ ἀλκὴ τῶν συντρόφων του, στήνει τὸ αὐτί του σ' ἓνα ἄλλο πού τὸν καλεῖ στὰ παιχνίδια τῶν σαλιμπάγκων· ἂν, ἀπὸ φυσικὴ του ἐπιθυμία, βρίσκει πιὸ εὐχάριστο καὶ πιὸ γλυκὸ ὄχι νὰ γυρίζει σκονισμένος καὶ νικητὴς ἀπὸ μιὰ μάχη, παρὰ ἀπὸ τὸ παιχνίδι τῆς μπάλας ἢ ἀπὸ τὸ χορό, βραβευμένος σὲ τοῦτα: τότε δὲ βρίσκω ἄλλο φάρμακο παρὰ ἀπὸ τὸν πρῶτο-πρῶτο καιρὸ ὃ δάσκαλός του νὰ τόνε πνίξει, ἂν δὲν ὑπάρχουν μπροστὰ μάρτυρες, ἢ νὰ τὸν κάνουν ζαχαροπλάστη σὲ καμιὰ καλὴ πόλη, καὶ ἂν ἀκόμα εἶναι γιὸς δούκα, σύμφωνα μὲ τὴ διδαχὴ τοῦ Πλάτωνα, ὅτι πρέπει νὰ ταξινομεῖ κανεὶς τὰ παιδιά ὄχι κατὰ τὰ προσόντα τοῦ πατέρα τους, ἀλλὰ κατὰ τὰ προσόντα τῆς δικῆς τους ψυχῆς.

Ἄφοῦ ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐκεῖνο πού μᾶς μαθαίνει νὰ ζοῦμε, καὶ ἀφοῦ ἡ παιδικὴ ἡλικία μπορεῖ κι ἐκεῖνη νὰ πάρει ἀπὸ δαύτην μαθήματα ὅπως καὶ οἱ ἄλλες ἡλικίες, γιατί δὲν τῆς τὴ διδάσκουν;

*Udum et molle lutum est; nunc nunc properandus, et acri
Fingendus sine fine rota³.*

Μᾶς μαθαίνουν νὰ ζοῦμε ὅταν ἡ ζωὴ ἔχει περάσει. Ἐκατὸ μαθητὴς ἔχουν πάρει ἀρρώστιες πρὶν φτάσουν νὰ διδαχτοῦν στὸν Ἀριστοτέλη τους⁴ περὶ ἐγκρατείας. Ὁ Κικέρωνας ἔλεγε ὅτι καὶ δυὸ ἀνθρώπινες ζωὲς ἂν ζοῦσε, δὲ θὰ καθότανε νὰ μελετήσῃ τοὺς λυρικοὺς ποιητές. Καὶ βρίσκω ὅτι αὐτοὶ οἱ σχολαστικοὶ εἶναι ἀκόμα πιὸ θλιβερὰ ἀνώφελοι. Ὁ μαθητὴς μας εἶναι

3. « Τὸ χῶμα εἶναι ἀκόμα μαλακὸ καὶ ὑγρὸ· γλήγορα, ἄς μὴ χάνουμε λεπτὸ, γλήγορα, ἄς τὸ πλάσουμε πάνω στὸν τροχό. » (Πέρσης, III, 23.)

4. Στὸ μάθημά τους τὸ σχετικὸ μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη.